

Sarnyai Csaba Máté

KÉT FERENCES A KATOLIKUS AUTONÓMIÁRÓL (1919–1920)¹ PÁTER ZADRAVECZ ISTVÁN² ÉS EGY NÉVTELEN SZERZŐ ÍRÁSAI ALAPJÁN

Az időrendi sorrendet követve először Zadravecz Istvánnak – az „ellenforradalom Kapisztránjának”³ – autonómia-konceptióját járjuk körül. Mielőtt azonban tanulmányunk főtárgyára térnénk, szót kell ejtenünk a témánk szempontjából hangsúlyos életrajzi elemekről, elsődlegesen Zadravecz pályájának 1919-es szakaszáról. Ennek felvázolását követően az általa 1919 március első napjaiban írt katolikus autonómia-konceptiót ismertetjük. Végül igyekszünk az autonómia-törekvések zadravecki interpretációját a korábbi megfogalmazások legfontosabb elemeivel összevetni, majd a konkrét történeti viszonyok közé helyezve értékelni.

ZADRAVECZ ISTVÁN PÁLYÁJÁRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ 1919-ES ESZTENDŐRE

Zadravecz János – az István nevet a ferences rendbe való belépésekor vette fel – 1884-ben született Csáktornyan. Szülei papi pályára adták, tizennégy éves korában lépett be a franciskánusokhoz. A rend Rómába küldte tanulni, itt szentelték fel 1907-ben. Ezután a bajai, majd a gyöngyösi rendi iskolában teológiát tanított. 1915-ben került Szegedre, ahol házfőnök lett. Politikus alkatú ember lévén, a szószéket gyakorta felhasználta arra, hogy az ige hirdetését politikai állásfoglalással kösse össze. A háború alatt tartott szentbeszédeivel jelentős népszerűsége tett szert hívei körében és a városban egyaránt.

Az őszirózsás forradalom Szegeden találta. 1918. október 31-én, a Károlyi-kormány megalakulásakor mondott szentbeszédében így fogalmazott: „Ne gondoljátok, hogy a forradalomnak független Magyarország a célja. Bár ez volna, én szívemből kiáltanám rá az éljent. Vallás, pap, egyház, hazaüldözés az egésznek a mottója!”⁴

¹ A kutatásokat az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok Posztdoktori Ösztöndíja (Pályázatszám: PD 76004) és a Békésy György Posztdoktori Pályázat (pályázat szám BÖ 166/2002) támogatta.

² A tanulmány Zadravecz Istvánra vonatkozó fejezeteinek részben korábban megjelent formája: Sarnyai Csaba Máté: Az autonómiáról nézetei egy papnak, 1919. március. (P. Zadravecz István az ellenforradalom „Kapisztránja” a katolikus autonómiáról.) In: Magyarország és Európa 1919–1939. Szerk. Döbör András és Kiss Gábor Ferenc. Szeged, 2001. 107–122.

³ Ezt a szófordulatot Nagymihály Sándor Zadraveczről szóló könyvének címéből kölcsönöztük. Lásd: Nagymihály Sándor: Zadravecz püspök, a szegedi Kapisztrán. Budapest, 1941.(a továbbiakban: Nagymihály)

⁴ Idézi: Nagymihály 49.

A proletárdiktatúra, elsődlegesen a francia katonai jelenlét miatt, csupán néhány napig állt fenn Szegeden. Ez idő alatt, miután a budapesti kormányzótanács kimondta az egyház és az állam teljes szétválasztását, március 25-én a szegedi forradalmi kormányzótanács határozata alapján Zadraveczt letartóztatták. Kérdésére, hogy ez politikai okokból történt-e, hiszen ekkor a Károlyi-párt helyi szervezetének alelnöke volt, nem kapott választ. Két nap múlva a tiszavirág életű proletárdiktatúra exponensei elmenekültek a városból, így a páter is kiszabadult.⁵

István atya akkor kerül ismét a politika vérkeringésébe, amikor április 25-én, az előzőnap Bécsből Szegedre érkezett Gömbös Gyula javaslatára, az országban először itt alakult meg az Anti Bolsevista Komite helyi szervezete, amely tagjai közé választotta. Ezt május 4-én hozták nyilvánosságra.⁶

Az ugyanezen a napon, az alsóvárosi Ferences templomban tartott misén megjelent a teljes tisztikar, élén a tábornokokkal. A gárdián prédikációját a 23. zsoltár pásztor metaforájával kezdte. Úgy értelmezi a közismert képeket, hogy azok – tekintet nélkül minden esetleges eltérésre – az emberek közti megértés teljességének kifejezései. Azt is implicálják, hogy egy igazi hatalom, egy igazi erő létezik a keresztényi szeretet összetartó ereje.

A gárdián fontosnak tart egy olyan igaz „ideát”, a jézusi életmodellt, amelynek a fényében az emberek megértik, hogy testvérek. Így az erő nem válik egymással szembeni erőszakká, csak a közös jog együttes védelmét szolgálja. „c hasonlata, s tanítása által Jézus a legnagyobb internacionalista.” – hangzanak szavai.

Az ember szerint kétféleképpen kötődik a világhoz, amelyben él: szellemi, vagyis világnézeti szempontból és anyagi érdekei által. A fent idézett jézusi értelemben, szellemi szempontból internacionalistának kell lenni, „akár Szegeden él az az ember fehér rájába szorítva – akár Afrikában fekete rájába szorítva – akár Budapesten várja szorongva a történendőket”.

A krisztusi internacionalizmustól lép tovább a páter a nemzet fogalmának értelmezése felé. A szónok úgy látja, nem az aktuális politikai küzdelmek révén jön létre a nemzet, hanem a nemzeti szellemben lévő erő alkotja a honszellemet. A hazát szeretni, védeni, hazafinak lenni jog és kötelesség: „Sőt, annak hogy a nagy elv: »egy akol és egy pásztor« teljesüljön, előfeltétele a népek és nemzetek hazaszeretete. A nemzeti- és hazaszeretet alapja tehát a nagy internacionalé szeretetnek [...] Egyik a másikat feltételezi.”

Beszéde következő részében nyíltan az aktuális helyzet felé fordul az egyházi és vállaltan aktuálpolitizál. Értelmezésében a történelmi hagyományokban gyökeredző Magyarország keresztény alapra épülő, független, önrendelkezéssel bíró, a Kárpátoktól szegélyezett „szent föld”: „belesápadna az, ki ezt a megszentelt földet, oly hazaáru-ló internacionalénak akarta kidobni!”

Az általa elgondolt haza és nemzet képét tárgyalva teszi fel a szónoki kérdést a házfőnök: „Hogyan képzelem el a fölépítését?”. Ehhez először a közelmúlt és a jelen hibáit, vétkeit, bűneit kell feltárni. Olyan, kezdetben jogos, vágyak törtek fel a társadalom szenvedő tömegeiben, amelyek elkeseredésbe és jogtalanságba átszápva egészen a fennálló helyzetig, a proletárdiktatúra kilengéséig vezettek. „Legutolsó gondolat-

⁵ A szegedi ferences rendház története. Historia Domus. (a továbbiakban: HD) I. kötet 1820–1920.; 1919. március 25. 705. és 1919. március 27. 706.

⁶ Erről lásd: Dr. Kelemen Béla: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919.) Szeged, 1922.(továbbiakban: Kelemen) 100.

ként a vörös hadsereggel akartak hazát menteni s újra építeni. És a hazamentő vörös hadsereggel mint rablóbandával találkozunk!”

A megszálló francia csapatok vezetői azt mondják, hogy „amint a magyar nemzet önérzetre ébred, nemzeti kormánya lesz, tárgyalnak vele, s jogait visszaadva kivonulnak e hazából.” Ekkor még nem volt tudható, hogy ebből mi valósul meg. Ebben a helyzetben a magyarság előtt álló feladatot egyértelműnek láttatja Zadravec: öntudatra ébredve menteni a történelmi hazát.

A pusztító internacionális szocializmus képével szembe állítja a „nemes, nacionális szocializmus” képét. Az utóbbi fogalom és gyakorlat a szónok értelmezésében röviden azt jelenti, hogy lett-légyen szó bármely társadalmi osztályról vagy politikai orientációról azok egyeduralomra ne jussanak, így elkerülhető a párturalom és az osztályharc egyaránt. Ehhez tartozik még, hogy a létrejövő szabad országban mindenki lehetősége és tudása szerint tudjon érvényesülni. „Ha ilyen szociális alapra helyezzük a hazát, akkor érvényesül a munkás.”, de ugyanakkor a szellemi munka is megkapja az őt megillető helyet. Ember és ember közötti különbség csak abban lehet, hogy „ki bír többet tenni az édes haza oltárára”.

Egy hétre rá, május 11-én, ünnepélyes tábori misét celebrált, ahol az egész katonai és csendőri tisztkar, valamint a legénység is megjelent. Itt elmondott prédikációja⁷ szorosan kötődik a korábban ismertetett szentbeszédéhez. Az előzőben a polgárság és a munkásság számára ad irányutatást a hazaszeretet mibenlétéről az adott pillanatban, az utóbbiban is ugyanez a szándék vezérli csak most a főként katonai hallgatóság előtt. Kiindulásként a számára legfontosabb katonai erényeket fogalmazza meg: „Én a katonában két erényt láthatok csak: 1. a hazaszeretetet és 2. a fegyelmet.”

A civil polgár hazaszeretete – Zadravec meglátása szerint – elsődlegesen magánérdekére és tulajdonára épül, és így többnyire érdek- és pártharcokba fullad. A katonával ezzel szemben nem állhat egy egyén, egy politikai párt, vagy egy dinasztia privát érdekeinek szolgálatában: „Mert ezek mind dulakodnak a haza adta hatalomért, míg ő a hatalom gyökerét, a haza fogalmát védi s szolgálja.” Az elmúlt évszázadokban a katonai nevelés célja a dinasztia, az uralkodó, és nem a haza szolgálata. A Habsburg-dinasztia a legkevésbé sem forrt össze a haza eszményével. A gárdián különbséget tesz a magyarság érdekeit szem előtt tartó nemzeti király és a „fizetett király” között. Előbbi az, aki kifejezheti a nemzet egységét: „Vér a nemzet véréből, lélek a nemzet lelkéből, test a nemzet testéből.”

A katonák hazaszeretetének pártokra vagy kormányformára való tekintet nélkül a haza idealizált, keresztény nemzeti eszményére kell épülnie. A fegyelem és a hazaszeretet erénye összefonódik a katonaságban. Ez a fegyelem „az alapja minden hatalomnak, minden erőnek.” A rosszul értelmezett militarizmus, mint ahogyan ezt a háború megmutatta, pusztulás és szenvedés forrása. „Ha azonban felette áll a pártérdekeknek, felette a kormányformáknak és egy a gerince: „hazám közbiztonságát megvédem”, akkor nem militarizmus a neve, hanem honszerelem!” – jelenti ki István atya.

Záró gondolataiban külön szól a megújuló katonaság parancsnokaihoz. „Minden katonában embert és magyart lássatok!” – hangzanak szavai. Katonának és polgárnak a hazaszeretet összetartó erejére támaszkodva, címre és rangra való tekintet nélkül, össze kell fogniuk az ország újjáépítésében. E nagy újjáépítésben „velünk a

⁷ Nyomtatvány. Csongrád Megyei Levéltár (CSML) Tonelli Sándor iratai. 1919–1939. XIV. 10. 1. doboz Francia megszállásra vonatkozó iratok. 1919–1920.

jó Isten és a Magyarok nagyasszonya!” fejezi be prédikációját Zadravecz István. A következő szempontunkból két esemény miatt is fontos időszak július közepe. 12-én a gróf Károlyi Gyula vezette kormányt felváltotta P. Ábrahám Dezső kabinetje. Horthy Miklós, ekkor még mint hadügyminiszter, felhívta a kormány figyelmét arra, hogy a sikeres ellenforradalmi katonai tevékenység érdekében szükséges – a még a június 5-i parancsa alapján szerveződő – nemzeti hadsereg egységes irányítása. Ezt egy külön felállítandó hadsereg-parancsnokság segítségével látta megvalósíthatónak⁸. Miután Horthynak az antant tiltakozása miatt távoznia kellett a Hadügy Minisztérium éléről, megkapta a nemzeti hadsereg fővezérletét. Ezzel nagyjából egy időben, július 15-én, pedig Zadravecz István a Klauzál téren felszentelte a Prónay-különítmény zászlaját⁹. Az ebből az alakalomból tartott nagyhatású beszédében az alakuló nemzeti hadsereg hivatását Hunyadi János pogány törökverő seregének küldetéséhez hasonlította¹⁰.

A tanácskormány augusztus 1-jei lemondása után már csak rövid ideig, de nagy aktivitással működtek a Szegeden koncentrálódó ellenforradalmi erők. Horthy augusztus 9-i hadparancsában bejelentette fővezérré való kinevezését, és már másnap felkereste István atyát kérve tőle, hogy tábori papként csatlakozzon a Dunántúlra induló nemzeti hadsereghez. A guardián az ugyanezen a napon elmondott prédikációjában fogalmazta meg a maga hivatását: „Két talizmánt viszek magammal: keresztet és Magyarország térképét [...] felrázom mindenkiben a keresztényi érzületet és a nemzeti önérzetet. Azért élek, azért dolgozom, hogy a régi haza határaiból, a régi Magyarország földterületéből semmi el ne vesszen.”¹¹

József főherceg, mint kormányzó – a fővárosban megalakult Friedrich István vezette kormány hozzájárulásával – Horthyt az összes magyar haderő parancsnokává nevezte ki. Két nap múlva az Ábrahám Dezső vezette második szegedi kormány beszüntette működését, Horthy pedig 13-án Szegedről Siófokra utazott, ahol felállították a nemzeti hadsereg főhadiszállását. Horthy hatalmának 1919 novemberi biztosítása után a fővezérség a katonai tábori lelkészi kar újjászervezését kezdeményezte¹². Bár a Huszár-kormány részéről a korábbi tevékenységük alapján országosan jóval ismeretebb és elismertebb Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, illetve Bangha Béla jezsuita szerzetes neve is felmerült e tisztségre¹³, a fővezér – Horthy Miklós – a magyar nemzeti hadsereg azon óhaját fejezte ki, hogy előbb apostoli tábori helynökké – majd a szükséges procedúra után – tábori püspökké azt a Zadravecz Istvánt nevezzék ki: „aki a keresztény világnézetért és a magyar nemzeti eszméért vívott küzdelemben mindkét forradalom idején kiváló és eredmény teljes tevékenységet fejtett ki és ezen szereplése következtében a hadsereggel immár elválaszthatatlanul összefonódott.”¹⁴ Ezzel összecsengenek a szegedi ferences rendház Historia Domusának a pátertől közvetetten

⁸ Borovi József: A magyar tábori lelkészet története. Budapest, 1992. (a továbbiakban: Borovi) 126.

⁹ Érdeemes megjegyezni, hogy a zászlóánya Gömbös Gyuláné volt. Lásd erről: Kelemen 366.

¹⁰ Borsányi György: Péter Zadravecz titkos naplója. Budapest, 1967. (a továbbiakban Borsányi) 9.

¹¹ Idézi: Kelemen 458.

¹² A körletparancsnokságoként felállítandó tábori lelkészi hivatalokról lásd: 147 055/eln. 6. sz. – 1919. rendeletet. Idézi: Borovi 129.

¹³ Borovi 132.

¹⁴ Horthy Miklós levelét Csernoch János herceg primáshoz. Idézi: Borsányi 33.

idézett sorai: „ő tudja, és nevetve mondogatja, hogy a sok lótás-futással, ellenforradalmi gyűlésezgetéssel: vagy a hazamentők lajstromába írja be a nevét, vagy pedig az akasztófát kovácsolja össze magának.”¹⁵

Innentől kezdve pályája 1921-ig töretlen. Az első töréspont az, a sok vitát kiváltó elképzelése, amelyet röviden a Kapisztrán-kultusz kibontakoztatásaként summázhatunk. Ennek jegyében Hunyadi János tábori papját a magyar hadsereg hivatalos védőszentjévé szerette volna nyilváníttatni.¹⁶ Horthynak szóban 1921. február 17-én tette meg javaslatát ez ügyben, majd írásban fordult a honvédelmi miniszterhez március 29-én. A propozíció ellen egyrészt tiltakoztak a protestánsok, hiszen a hadsereg egészére vonatkozó szent kultusz nyilvánvalóan ellenkezett egyházi tanításaikkal. Nem lelkesedtek azonban érte a katolikus püspökök sem, mivel részben a ferences rend esetleges túl hangsúlyozását, részben pedig eléggé szembetűnő személyes áthalásokat véltek felfedezni benne.

A királykérdésben elfoglalt pozíciója tovább nehezítette Zadravecz helyzetét a kor egyházi és politikai viszonyrendszerében. Egyházi méltósága, püspöktársai többségéhez hasonlóan inkább királyhűséget diktált volna a számára. Másfelől viszont, mint a fentiekben is láthattuk, a Horthy-rendszer politikai elitjéhez erős szálak kötötték. Az a pillanat, amikor egyértelműen állást kellett foglalnia a IV. Károly királyhoz átállt csapatok és a Horthyhoz hű hadsereg közötti budaörsi csata napja 1921. október 23-án. Zadravecz, ahogyan ezt tőle mint tábori püspöktől kategorikusan megkövetelték, elutazott Budaörsre, és kiállt a Horthyt támogató erők mellett. Ezzel a nehezen elkerülhető lépéssel egyházi körökben tovább gyengítette helyzetét.

Egyházi és politikai ellehetetlenüléséhez végül a frankhamisításban való közreműködése vezetett. A botrány 1925. végi kirobbanása után személye a Bethlen-kormánynak és az egyháznak egyaránt kényelmetlenné vált, így Zadravecz benyújtotta lemondását. A húszas évek végén teljesen megválnak az aktív közéleti szerepléstől, visszavonul a budapesti ferences rendházába. Emlékiratai megírása után zarándokutat tesz a Szentföldre, erről egy kisebb könyvet is ír, majd a Szentföld című kiadványt és a *Katolikus Lexikont* szerkeszti. A bécsi döntéseket követően buzdító beszédeket tartva tért újra vissza a nyilvánosság elé.

A második világháború után mint háborús és népellenes bűnöst a népbíróság két évi szabadságvesztésre ítélte. 1954-ben részt vett a Keresztény Nemzeti Párt illegális szervezetében, majd 1960-ban olyan kispapokat szentelt fel, akiket, mivel szembe fordultak az állam és az egyház között létrejött 1950-es „megállapodással” kizártak a központi papi szemináriumból. 1965-ben halt meg. Az esztergomi Ferences Rendház kriptájában nyugszik.

PÁTER ZADRAVECZ ISTVÁN KATOLIKUS AUTONÓMIA-KONCEPCIÓJA

Az életpálya címszavas, és benne az 1919-es esztendő kissé részletesebb bemutatását követően – a Zadravecz-féle autonómia-elképzelés megírásának motivációi, és a kon-

¹⁵ HD I. kötet 1820–1920.; 1919. május 6. 708.

¹⁶ Borsányi 52–60.

cepció értelmezése szempontjából egyaránt – érdemes megemlítenünk egy még 1919. január 12-én Juhász Gyulának tett nyilatkozatát.¹⁷ A Tűz című szegedi lap hasábjain a papság helyzetéről beszélt az új viszonyok között. Az őszirózsás forradalmat ekkor már – eltérően az 1918. október 31-i idézett prédikációjától, és más későbbi megfogalmazásaitól – szükségesnek, igazságosnak, nagy bűnök és nyomorúságok megszüntetőjének nevezte. A demokrácia híveként aposztrofálta magát, hiszen szavai szerint mint ferences szerzetes nem is tehet másként. Szerzetesi fogadalma értelmében önként vállalt szegénységben és egyenlőségben él társaival együtt. „A kommunizmust mi a magunk körében már századok óta megvalósítottuk, vita communisban élünk” – mondja. Ez a legideálisabb életközösség annak az embernek, aki szabadon és tökéletességre törekedve akarja teljesíteni földi hivatását.

Az alsópapság bizonyos köreiben felmerülő reformtörekvések kapcsán¹⁸ megjegyezi, hogy maga is szükségesnek tartja az egyházban a haladást: elsősorban a gazdasági reformokat. Szerinte azonban az egyházfegyelmi szabályok változtathatatlanok. Különösen érvényes ez a sokat támadott cölíbatusra, amit mindenképpen fenn kíván tartani. A család ugyanis elvonná a papokat a lelki életre való odafigyeléstől. Aki nősülni akar, az lépjen ki a papi rendből, de az egyház ne átkozza ki őt. „Legyünk liberálisok másokkal szemben, önmagunkkal szemben pedig szigorúak!” – zárja le a későbbiek ismeretében mindenképpen meggondolkodtató beszélgetést.

A korábban említett életrajzi tények és az előző nyilatkozat fényében árnyaltabban értelmezhető és értékelhető az a cikk, amelyet Zadravecz gárdián 1919. március 3-án – még a kommün és az ellenforradalmi jellegű szerveződések megjelenése előtt – vetett papírra¹⁹, illetve közölt a Szegedi Katholikus Tudósító első, 1919. márciusi számában²⁰.

Történelmünk újabb fordulóponthoz érkezett írja. Ez dátum szerint 1918. október 31. a Károlyi Mihály vezette kormány megalakulása. Most, „az igazság számára a szabadság hajnala van”. Itt a pillanat, hogy a régóta szükséges változtatások iránti igény, a legnagyobb szellemi intézményben, az egyházban, ismét felvetődjön: „Moraj az egyház mélyén, mely moraj az egyház gyomrából sok eszmét dob föl, hogy az eszmék súrlódása által tisztulva, új tükröt varázsoljon önmagának.” Ezek a reform igények nem ellenforradalmi célúak, ellenkezőleg, a forradalmi viszonyok katalizáltak őket. A változás irányába ható eszmék között Zadravecz szerint az autonómia gondolata az egyik meghatározó.

Mit ért a Páter autonómián? Szó szerint önkormányzatot, azaz, hogy a katolikus egyház az un. külső ügyeit, amelyek intézésében eddig ki volt szolgáltatva a világi politikai hatalom befolyásának, a jövőben kizárólag a katolikusok intézzék. Ezek közé az ügyek közé tartozik a zsinatok szabad megtartása, az iskolák alapításának szabadsága, és az egyházi és iskolai alapítványok – azaz az egyházi vagyon – szabad kezelé-

¹⁷ Páter Zadravecz a világ és a papság dolgairól, írta: Juhász Gyula. Tűz II. évf. 3. sz. 1919. január 23. 4–5.

¹⁸ Délmagyarországi Papi Tanács Végrehajtó Bizottságának 1918. november 16-i nyilatkozata és programja (nyomtatványok) megtalálható a HD. I. kötet 1820–1920. 1918. november 16. 696. oldalhoz csatolva.

¹⁹ HD. I. kötet 1820–1920.; 1919. március 3. 704.

²⁰ P. Zadravecz István: Katholikus autonómia. Szegedi Katholikus Tudósító I. évf. 1. szám 1919. március, 4–8.

sének joga. A belső ügyekben – a szervezeti, a fegyelmi vagy a liturgikus kérdésekben – maradjon minden változatlan. Ugyanis a magyar egyház múltja során végig – kivéve talán II. József egyházpolitikáját – e vonatkozásban szerinte kellően szabad volt.

Az autonómia feladatkörének részletezése során első lépésként a történelem folyamán „rosszul értelmezett” és gyakorolt felségjogokat kívánja megszüntetni. Ennek következményeként az abban foglalt jogosítványokat az önkormányzaton keresztül mintegy visszaruházza magára az egyházra. Szavai szerint az igazi bajt az okozta, hogy a Római Szentszék mindig „nagyon liberális volt” azokkal a világi patrónusokkal, akik törekvéseit támogatták, majd ráadásul a jóakaróinak adott jogokat azok utódaira is kiterjesztette. Ezek az örökölt jogok sokszor ártottak az egyetemes egyháznak. Így vált kárára a magyar királynak adott „apostoli” jog is a honi egyháznak: „A magyar katolikus egyház a fejedelem apostoli jogai kiváltságának gyámkodása alatt nyög.” A felségjogok történetük során döntően nem az egyház támogatását szolgálták, hanem elsődlegesen a főpapok kinevezésének uralkodói kézbentartását, „csak a Magyarok Nagyszazonjának köszönhető, hogy a föntebb említett magyar aulikus főpapság egészen el nem puhította a magyar katolicizmus gerincét.”

István atya szemében a „régí [értsd dualista] rendszer” az egyházi méltóságokba való helyezést pusztán a kormánypropaganda eszközének tekintette. Az intercalariákat – az egyes megüresedett püspökségeket és egyéb javadalmakat – pedig évekig azért nem töltötték be, hogy azok jövedelmei a választási kasszába folyjanak. Ez az oka annak, hogy az egyházi vagyon a hívek szemében is „gyűlöletes lett”. Az ilyen módon elnyert javadalmak és kiválasztott javadalmakok iránti ellenszenv még az alsópapság meggyőződéséből fakadó ígéhirdetését is súlytalanná tette.

A történelmi változások nyomán „Hála Isten!” a felségjogok is megszűntek. A múlt, különösen pedig a közel múlt, miatt azonban még mindig nagy az ellenszenv az egyház iránt, de az rövidesen „a forradalom tisztító vizén keresztül átszűrődve, igazi fényében és szépségében fog megjelenni.” A közszabadság és a jogegyenlőség e korszakában a tisztulás fő eszköze épp az autonómia, amelynek e cél-elérése érdekében a legfőbb és legsürgősebb feladata, hogy azokat a jogokat, amelyeket eddig a király gyakorolt saját hatáskörébe vonja.

E feladatok közt elsőként említi az egyház vagyonának megóvását. Ezt azonban nem úgy akarja elérni, hogy az autonómia megvédi a püspöki és káptalani földeket a tervbe vett birtokreformtól. Ezt nem lehet, sőt nem szabad célul kitűzni. Érvelése szerint az egyház birtokait nem az államtól kapta, hanem a magyar uralkodóktól, mint magán földesuraktól nyerte el privát tulajdonként. Az egyház jövőjéért tenni akaró katolikus hívő és pap azonban szívesen engedi mindezeket a birtokreform útjára, mert ezzel megerősíti az emberek bizalmát az egyházban. Az egyháznak azonban mindig kell, hogy legyen vagyona, mivel hivatását csak így tudja betölteni. Az autonómia feladata volna az alapítványok mellett az egyházi birtokok szerzése és kezelése is. Ezzel megakadályozható lenne, hogy „megint valami felségjog rátapadjon” az egyház vagyonára, azt híveinek adományozza és ezáltal saját céljaira használja.

Zadravecz az önkormányzat hatáskörébe utalandó ügyek között második helyen említi a fő javadalmakok kineveztetését. Eddig ez, mint fent láttuk, az általa korábban kárhoztatott felségjogok egyik legfontosabbika volt. Ezért a mindenkori uralkodó – ritka kivételtől eltekintve – céljainak és politikájának megfelelő személyeket juttatott stallumokhoz. Nem csoda, fogalmaz a szerző, hogy gyakorta olyan főpapot kapott az

egyház, akinek politikai érdemei voltak ugyan, „de vajmi kevés egyházi, Krisztusi, apostoli szelleme.”

A plébánosi helyek betöltése hasonló veszélynek volt kitéve. A sokszor nem is katolikus vallású kegyurak ugyanis nekik tetsző egyházfiakat prezentáltak az előljáróknak. Az autonómia ezen úgy segíthetne, hogy kezébe veszi a püspökök és javadalmasok kinevezését. Ezzel lenne felszámolható a régi kinevezésekkel járó korrupció és megszüntethető a papság iránti, sokszor nem is indokolatlan, gyűlölet.

Milyen legyen a katolikus autonómia szervezete? Legelőször minden katolikus „öntudatra ébresztésével” a hitközségeket kell megszervezni. Házról házra járva megértetve minden hívővel, hogy a kereszténység közkincs, nemcsak a papok ügye. A támogatók azután saját hitközségükben egy bizottságot választanának, melynek tagjai közt világi férfiak is helyet kapnának. A nők jelenlétét kizárta. Ez a bizottság intézné a hitközség külső ügyeit. Ezzel válhatna áthidalhatóvá a klérus és a világi hívők közötti távolság, hisz a laikusok inkább magukénak éreznék az így működő egyházat. Végül a hitközségi bizottságok egy-egy delegáltja alkotná az országos autonómia-tanácsot. Ennek lenne befolyása a püspökök kinevezésére.

Annak, hogy a katolikus autonómia-koncepció a fenn vázolt hatáskörrel és szervezeti formában ismét felmerülhetett, elsődleges feltétele volt – Zdravec e cikkében adott magyarázata szerint – a „régí rendszer” bukása. „Tán senki jobban nem örül ennek, mint a magyar egyház. Mert felszabadult és élvezzi az üde levegőt.” Amennyiben az új rendszer – értsd a Károlyi Mihály nevével fémjelzett független, demokratikus köztársaságot – következetes akar lenni önmagához, úgy a katolikus autonómiai-törekvéseket támogatnia kell.

FORRADALMAK UTÁN, KONSZOLIDÁCIÓ ELŐTT: AUTONÓMIA-KONCEPCIÓ EGY FŐVÁROSI FERENCES PLÉBÁNIÁRÓL 1920-BÓL²¹

Az előző rész végén tárgyalt gondolatkörhöz világosan kapcsolódik, a következőkben tárgyalt, 1920-ban, a Horthy-korszak kezdetén a budapesti Országúti Ferencrendi Plébánia Egyházközsége által kiadott kis könyvecske.

Az írás célja a katolikus autonómia, vagy – ahogy a kiadvány eleddig ismeretlen szerzője fogalmaz – „egyházi önkormányzat” – rövid ismertetése.²² Miért van erre szükség? Azért, mert a megelőző viharos időkben igazi keresztény sajtó nem volt,

²¹ A fejezet részben korábban megjelent: Forradalmak után, konszolidáció előtt: katolikus autonómia-koncepció egy fővárosi ferences plébániáról 1920-ból In: A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. Szerk. öze Sándor és Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba – Budapest, 2005. I. kötet. 375–382.

²² A Róm[ai] Kath[olikus] Autonómia rövid ismertetése Kiadja: A Budapesti Országúti Szt. Ferencrendi Plébánia Egyházközsége Budapest, 1920. (a továbbiakban: Rövid ismertetés 1920.) Fellelési hely: Esztergomi Érseki Könyvtár (Bibliotéka) Katalógusbeli jelzete 45179/11. Itt kell megjegyeznünk, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban a kötet nincs meg. A ferences rend magyarországi Kapisztrán Szent Jánosról nevezett rendtartományának Budapest Margit körüli rendházában lévő könyvtár katalógusában szerepel ugyan, de a megadott jelzet alatt a könyv nem található.

így szavát hallató katolikus közvélemény sem alakulhatott ki. Ennek egyenes következménye, hogy a katolikus egyházi és vallási ügyeket a klérus belső problémájának tekintették, a hívek között még az egyházukat legközvetlenebbül érintő kérdésekben is nagy a tájékozatlanság. A római katolikus autonómia-szervezet kiépítése és működtetése minden egyházához és vallásához hű lélekre bizonyos kötelességeket ró, de ennek megfelelően jogokat is ad.

Az írás következő részében azt taglalja, hogy milyen történelmi háttére, illetve okai vannak az autonómia-igény felvetődésének a magyar katolikus egyház berkeiben? A középkor folyamán az állomot megtestesítő uralkodók a katolikus egyházat erkölcsi, szellemi és anyagi téren egyaránt támogatták. Különösen igaz volt ez hazánkban első szent királyainkra, akik tudatában voltak annak, hogy a magyarság a kereszténység felvételével lépett a nyugati államok sorába. Az egyház nélkülözhetetlen munkájának elismeréseként az uralkodók nagy birtokokat adományoztak, a klérus tagjainak pedig kiváltságos helyzetet biztosítottak.

A katolikus egyház ugyanakkor a neki tett szolgálatok jutalmazására az egyes uralkodóknak, illetve főuraknak adott bizonyos jogosítványokat, amelyek közül a legjelentősebb a kegyuraság intézménye. A király a főkegyúri²³ az egyéb személyek vagy testületek pedig a magán kegyúri²⁴ jog birtokába jutottak.

Ebben a korszakban, a kötet szerzője szerint, azért nem volt szükség katolikus autonómiára, mert a hívek összessége jelentette az államot és az azt megszemélyesítő uralkodó védelmezte, támogatta az egyházat. Az állam és a katolikus egyház ilyen viszonya 1848-ig tartott. A király főkegyúri jogát 1848-ig a királyi udvari kancellária és a helytartótanács útján gyakorolta. Az előbbin keresztül történt a nagyobb egyházi javadalmak adományozása, az utóbbi, – mindenekelőtt annak Egyházügyi Bizottsága (Comissio Ecclesiastica) pedig elsődleges feladatként a katolikus alapokat kezelte. A három kiemelt vagyon alap a vallás²⁵ - a tanulmányi- és az egyetemi alap volt. A független magyar minisztériumról szóló 1848. III. tc.²⁶ értelmében a főkegyúri jog gyakor-

²³ A főkegyúri jog (ius supremi patronatus) tartalma röviden: a magyar király által gyakorolt, egyházzal kapcsolatos jogok együttese, például püspökök, prépostok és apátok kinevezése, és az egyház világi vonatkozású ügyeibe (például birtokok, egyházi jövedelmek kezelése) történő beavatkozás joga.

²⁴ Magánkegyuraság: egyházi javadalomhoz kötött felügyeleti jog. A plébániák kegyura általában a területileg „illetékes” földbirtokos volt. A kegyúr felügyelt a javadalomra, gondoskodott annak karbantartásról. A felújításhoz építőanyagot biztosított, és fedezte a felmerülő költségeket. A kézi- és ígásmunkát a hívek adták. Hozzájárulhatott a plébános javadalmazásához, szükség esetén kiegészítette a nagyon lecsökkent javadalmat. Kötelezettségeiért „cserebé” bizonyos jogokkal rendelkezett, így például a plébános választásával kapcsolatban, ugyanis a püspöki jelöltek közül választási joggal bírt ebben az esetben (általában három jelölt közül választhatott), s további tiszteletbeli jogok is megillették a közösség életében.

²⁵ A vallásalap elődjét III. Károly 1733-ban hozta létre. Eredetileg állami támogatásból és a kötelező püspöki befizetésekből tartották fenn. II. József azonban az 1780-as évektől a felszámolt szerzetesrendek vagyonát rendelte ide. A tanulmányi alap fő célja a katolikus középiskolák fenntartása, forrása pedig a felosztatott jezsuita rend vagyona volt. Az egyetemi alap a dunaföldvári, szekszárdi és pécsváradi apátságok birtokaiból, a túróci prépostság földjeiből és a bozói prépostság jószágainak feléből, valamint a nagyszombati jezsuiták tőkéiből született 1780-ban.

²⁶ 7.§. „Az érsekek, püspökök, prépostok, s apátoknak és az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlata, és a nemességnek, címeknek, s rendeknek osztása mindig

lásának legfőbb alanya továbbra is az uralkodó maradt, a miniszteri ellenjegyzés kötelezettsége mellett. Az az e jog gyakorlati érvényesítése lényegében a népképviseleti alapon létrejövő parlamentnek felelős kormány, azon belül pedig legfőképpen a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe került. Az országgyűlés „többsége pedig az egyház ellenségeiből állhat.”²⁷

A magyar állam alapításától kezdve 1848-ig katolikus volt. A vallásról szóló 1848. XX. tc.²⁸ elfogadásával azonban „házánk felekezeten állammá lett.”²⁹

A fenn hivatkozott törvényben kimondott egyenlőség „dacára egyházunk mégis sok oly ügyben kénytelen az állam beavatkozását eltűrni, mely ügyekben a többi felekezetek teljes szabadsággal rendelkeznek.”³⁰ Különösen igaz ez a főkegyúri jog gyakorlásán keresztül történő állami beavatkozásra, amelytől a többi, már önkormányzattal rendelkező felekezet mentesül. Az gyökeresen átalakult állami és társadalmi rend, az emberi szabadságjogokra épülő polgári berendezkedés, már 1848-tól szükségessé tette³¹, hogy a katolikus egyház azt a támogatást, amelyet korábban az államtól kapott, mástól várja: „Saját híveinek összességétől”.³² Az egyház jogainak, szabadságának és függetlenségének védelmére a megváltozott viszonyok között új erőforrásokra volt és van szükség. Nélkülözhetetlenné vált egy olyan intézmény, amely a világi híveknek bizonyos jogokat ad, számukra biztosítja az egyház életében való közreműködés lehetőségét. „Ez az intézmény a római katolikus autonómia, vagyis az egyházi önkormányzat.”³³

A világiak jótékony közreműködésének történeti eredőit keresve az ősegyház példáját hozza a szerző. Akkor még az egyház térítő munkájában a hívek is tevékenyen részt vettek, anélkül, hogy annak tanítói hatalmába, vagy kormányzatába beavatkoztak volna. A későbbiek folyamán a hívők helyébe az állam, illetve az azt megtestesítő uralkodók léptek. A középkorban a kegyuraság, az egyes kiváltságos hívőknek a joga volt az egyház bizonyos ügyeinek intézésére. A most megvalósítani kívánt autonómia, mintegy ezt terjesztené ki a demokratikus alapon a hívők összességére. Ennek értelmében az egyes egyházközségek minden 21. életévét betöltött tagjának, nemre való tekintet nélkül választójogot kap az autonómia- szervezetek létrehozásakor.

A római katolikus autonómia-igénye nem új, hisz 1848-tól kezdődően több mint hetven éven át újra és újra megjelenik.³⁴ Miért merül fel az adott pillanatban ismét? A

az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen ő Felségét illeti.” Óvári Kelemen – Kolozsvári Sándor – Márkus Dezső: Magyar Törvénytár Budapest, 1896. (a továbbiakban MT) 1836–1868. 219.

²⁷ Rövid ismertetés 1920. 5.

²⁸ 2. §. „E házában törvényesen bevett minden vallásfelekezetekre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonyosság állapíttatik meg.” MT 1836–1868. 243.

²⁹ Rövid ismertetés 1920. 5.

³⁰ Uo.

³¹ A felsőklérus által 1848-ban támogatott autonómia-konceptióról részletesebben lásd bővebben: Sarnyai Csaba Máté: A püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelés 1848-ban. In: Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon (1848-1918). Budapest, 2001. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. 63–88.

³² Rövid ismertetés 1920. 6.

³³ Uo.

³⁴ E tanulmány szerzőjének e témát a megelőző korszakban áttekintő tanulmánya Sarnyai Csaba Máté: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei a XIX. század második felében (1848-tól a századfordulóig). Századvég, 2001 nyár. 85–101.

közelmúlt történései – a polgári demokratikus forradalom, majd főként a kizárólagosan ateista szemléletű proletárdiktatúra – megmutatták a katolikusok szervezetlenségét, az összetartás, az együttérzés hiányát: „szomorú bizonyítékot szolgáltatva még a kétkedőnek is, hogy elnyomatásunknak, szegényteljes semmibe vevésünknek jórészt saját nemtörődömségünk volt az oka.”³⁵

A kiadvány írója a folytatásban azt igyekszik körülírni, hogy mit is jelent a fentiek ismeretében az adott viszonyok között az autonómia? Először is önkormányzatot, abban az értelemben, hogy a hívők – az egyház által engedélyezett határokon belül – megválasztott képviselőik útján hozhatnak magukra nézve kötelező szabályokat.

Ugyanakkor jogot is jelent az egyház mindennemű ügyeinek a világi államtól független intézésére. Ennek a jognak a legkézenfekvőbb forrása a vallási egyenlőség elve. Ebből fakad az a követelés, hogy a katolikus egyház az állam irányában ugyan olyan mértékű függetlenséggel rendelkezzen, mint a két protestáns és az ortodox felekezet.

Az autonómia szabadságot is jelent az egyház ügyeinek intézésében, mert meghozza a felszabadulást „az állam és a mindenkori kormányok gyámkodása alól.”³⁶ Az autonómia mindemellett egy olyan szervezet, amelyben a hívek az egyház világi ügyeit a papsággal egyetértésben intézik. Ezek közé tartozik az iskolaügy, az oktatás, a nevelés, a vagyonkezelés, jótékonyági intézmények létesítése. A főcél az egyházkormányzattal való összefogás az egyház jogainak, szabadságának és vagyonának védelmére.

Mivel az autonómia-szervezet egyházi alakulat, ezért annak hatáskörét a klérus illetékes vezetőinek kell meghatározni. Arról tehát, hogy a világiakat milyen ügyekre vonatkozó és milyen súlyú jogok illessék meg csak az egyházi előjárók dönthetnek. Az autonómia semmiképpen sem jelent az egyház belső ügyeiben való döntési szabadságot. Az egyház tanításából logikusan következik, a szerző szerint, hogy a hívő az ügynevezett belső egyházi ügyek intézésére nem gyakorolhat befolyást. Annak jelentősége csak kifelé van, hiszen a cél az, hogy vallási érdekeinket a kívülről jövő támadásokkal szemben védelmezzük. Általánosságban az autonómiának minden olyan törekvést anyagilag és erkölcsileg egyaránt segítenie kell, amellyel: „egyházunk hatalmát növeljük, vallásunkat, világnézetünket terjesztjük.”³⁷

A következő részt szinte anaforisztikusan tagolja a bekezdések elején a „Szükségünk van az autonómiára, hogy...” indítás. Itt elsőként említi a főkegyúri jog gyakorlásának, kiemelten az egyházi főméltóságokra való kinevezéseknek, az állami befolyástól mentes intézését. A magán kegyúri gyakorlatban, pedig a más vallásúak szerepvállalását kívánja kiiktatni a lelkeszi állásra történő kijelölések során. Megjegyzi ugyanakkor, hogy kegyuraság körüli problémák „plébániánkat nem érintik, mert a Ferencrendiek országúti plébániájának kegyura sohasem volt s ma sincs.”³⁸

Szükséges az autonómia létre hozása azért is, mert csak a keresztény világnézet védelmére összefogó hívek teljes erejével védhetők meg hazánkban a katolikus egyház jogai, szabadsága és hitelvei minden külső támadással, de hangsúlyozottan a felekezet semleges, sőt esetlegesen vallás ellenes állammal szemben. Az autonómia alkalmas eszköz lehet arra is, hogy a hívek röviddel korábban erőteljesen megtapasztalt közönysége az egyház ügyei iránt megszűnjön. Az autonómia mozgásteret jelenthet

³⁵ Rövid ismertetés 1920. 7.

³⁶ Rövid ismertetés 1920. 8.

³⁷ Rövid ismertetés 1920. 9.

³⁸ Rövid ismertetés 1920. 10.

a világi híveknek sok olyan feladat megoldására, amiből eddig ki voltak rekesztve. Az autonómia nem a klerikusok intézménye, hanem azért jön létre, hogy abban minden hívő tevékeny részt vegyen. A közös célért folytatott közös munka erősítheti a hívők közötti összetartozás tudatát és ez erőt adhat egyénnek, közösségnek egyaránt. Ugyanakkor nem csak a hívek egymás közötti, hanem a papjaikhoz fűződő kapcsolata is szorosabbá és közvetlenebbé válhat ezen keresztül: „Eddig a legtöbb hívő papot csak az oltárnál vagy a szószéken látott. Kell, hogy a hívő papját ismerje, kell, hogy egymást megértsék. Hol van erre a legjobb alkalom? Az autonómiában, ahol a hívő és papja egy közös célért válllvetve munkálkodik.”³⁹

A következő lépésben érkezünk el az egyházi vagyoni tulajdon, illetve kezelői jogának az autonómiához való kapcsolódásához. Az autonómia-szervezet fontos feladata a katolikus alapoknak az egyház érdekeit szem előtt tartó kezelése, illetve felhasználásuk ellenőrzése. Itt az írás szerzője határozott distinkciót tesz az egyház azon javai között, amelyek az adott pillanatban is az egyházi javadalmasok kezelésében vannak, és a korábban sokáig állami kézben lévő vallás- tanulmányi- és egyetemi alap között. Az előbbiekre az autonómia kompetenciája nem vonatkozik, csak az utóbbiakra, amelyeket 1848-tól, majd 1867-től a kormány illetékese kezelte. Ennek hanyag, pazarló voltát igyekszik demonstrálni a kiadvány. Majd történeti érvekkel kívánja alátámasztani, hogy a fenn felsorolt alapok eredendően és megmásíthatatlanul a katolikus egyház tulajdonát képzik, így azok kezelését jogában áll visszavenni az államtól és az autonómiának adni.

Szükség van az autonómiára, azért is hogy a hívek közvetlenül járulhassanak hozzá anyagilag is plébániájuk fenntartásához, illetve a hatékony lelkipásztorkodás biztosításához. Ez lehetővé tenné új plébániák alapítását is, ami a fővárosban különösen is nélkülözhetetlennek látszik. A meglevő plébániák anyagi támogatására pedig azért van szükség elsődlegesen, hogy a lelkészek a korabeli viszonyoknak megfelelő díjazást kaphassanak. A szent Ferencrendiek országúti plébániája, mint olvasható, eddig is a hívek adakozásából tartotta fenn magát. Ez az adakozás azonban rendszertelen volt, ezért is kell, hogy a plébániák fenntartásához minden a körzetébe tartozó katolikus hívő vagyoni viszonyaival arányosan, lelkiismerete szerint hozzájáruljon. „E hozzájárulás azonban nem egyszer s mindenkorra szóló ajándék, hanem az egyházközségnek, egy élő szervezetnek, állandó évi, illetőleg havi támogatása.”⁴⁰

Felmerülhet a kérdés, hogy az előzőekben tárgyalt katolikus vagyoni és egyházi alapok miért ne szolgálhatnának az egyes plébániák fenntartására. A választ az ismeretlen szerző meglehetősen magától értetődőséggel adja meg. Más a rendeltetésük: a Pázmány Péter Egyetem, a katolikus jogakadémiák, a középiskolák fenntartása; a papnevelés, az egyházmegyei kormányzat költségeinek fedezése.

Szükség van az autonómiára azért is, hogy a hívek szerephez jutván elérjék, hogy a katolikus iskolákban az igazgatók, a tanárok választása, a tanterv, a tanrendszer megállapítása ne az állam, hanem az iskolák fenntartóinak a joga legyen. Végül pedig szükség van az autonómiára amiatt, hogy a hívekben megerősödjön az aktív hitéletből táplálkozó erkölcsi tartás. Az erkölcs terén káros bármiféle újítás, mert „a legigazibb, a legtökéletesebb morál az, amelyet a mi vallásunk két ezredév óta hirdet. (...) a mi keresztény kurzusunk is csak akkor nem fog üres jelszóvá zsugorodni, ha annak erkölcsi

³⁹ Rövid ismertetés 1920. 12.

⁴⁰ Rövid ismertetés 1920. 13.

tartalmat tudunk adni”.⁴¹ Szerzőnk írása végén, szinte csattanóként megfogalmazza, hogy a katolikus autonómia megvalósítása hazafias célt is szolgál: a keresztény, nemzeti Magyarország megteremtését.

A kronológiai rendet egy pillanatra figyelmen kívül hagyva idekívánczozik, hogy a keresztény, nemzeti Magyarország eszmei előképe olvasható ki Zadravecz korábban tárgyalt prédikációiból is. Ennyiben rokonítható az időben később született írás szellemiségével. Mintegy annak eszmei előzményét képezve. Az összefogás megteremtésének eszmei kiindulópontja nála, a jézusi életmodell, amelynek legfőbb kisugárzása a testvériség. Ez első szinten a különböző népek, fekete-afrikaiak – gondoljunk csak a Szegedet ezidőtájt megszállva tartó francia gyarmati katonákra – vagy épp a háború és a forradalmak miatt szorongó magyarság közti keresztényi „internacionalizmust” jelenti. Ez a keresztény internacionalizmus szemben áll az országot és a nemzeteket további romlásba döntő proletár internacionalizmussal. Ebben a jézusi internacionalizmusban, a történelmi hagyományokban, és a földrajzi keretekben gyökeredzik a magyarságot összetartani hivatott keresztény-nemzeti szellem, amely a társadalom eltérő csoportjainak összetartozás tudatát hivatott megalapozni. Ez a közösségtudat akadályozza meg a magyar társadalom egyes csoportjai közt, az adott korban oly jellemző, erőszakot. A fenti eszmei alapokon nyugvó összetartozás tudat általánossá válva a nemzet öntudatra ébredését szolgálhatja. Ez a közös öntudat pedig egy idealizált „nacionális szocializmushoz” vezet, ahol minden egyes ember vagy csoport – munkás, értelmiségi, civil vagy katona – képességei szerint érvényesülhet a különbség egyedüli fokmérője a hazáért hozott áldozat nagysága. Ez a keresztényi alapú „nemes szocializmus” mentheti meg a nemzetet és őrizheti meg a történelmi hazát. A társadalmi változás élén – Jó pásztor módjára – egy a magyarságot szolgáló, azt megtestesíteni hivatott nemzeti királyt képzel el Zadravecz.

A katonák szerepe nélkülözhetetlen és elsődleges ebben a társadalomképben. Ők az idealizált, mindennek – de főként pártok, részérdekek – felett álló hazaszeretet megtestesítői. Ők fegyelmettségükkel példát adhatnak, és kell is, hogy adjanak, a parciális érdekek közt elvesző, a nemzeti közösség együttes érdekeit szem előtt tévesztő civil társadalomnak. Ha mindez együtt van, akkor „velünk a jó Isten és a Magyarok nagyasszonya!”

A KÉT AUTONÓMIA-KONCEPCIÓ ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉRTÉKELÉSE

A magunk értékelése előtt röviden válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy a katolikus egyház klerikus és világi tagjai között milyen időszakokban jelent meg, illetve a későbbiekben mikor erősödött fel az autonómia-igény. Tömören fogalmazva mindig akkor, amikor alapvető változások kerültek napirendre az egyház és az állam kapcsolatrendszerében. Az 1848-as áprilisi törvények, az 1867-es kiegyezés és az 1890-es évek egyházpolitikai küzdelmeinek idején. Utoljára 1917 és 1920 között, a világháborús összeomlás és forradalmak időszakában, végül pedig a Horthy-korszak elején

⁴¹ Rövid ismertetés 1920. 15.

vált hangsúlyossá a katolikus egyházi önkormányzat létrehozásának igénye. Az utóbb említett időszak elején előbb a radikálisan egyházellenes erők kerekedtek felül. Itt már egyértelműen az egyház működésének, sőt alkalmasint létének biztosításáról volt szó. Elég, ha példaként említjük a „dicsőséges 133 nap” idején felállított – célját már nevében is hordozó „Vallásügyi Likvidáló Hivatal”⁴². 1919 nyara után a kereszténynemzeti szellemet zászlajára író ellenforradalmi politikai elit veszi kézbe az ország irányítását. Az új politikai viszonyok még nem konszolidálódtak teljességgel, ami ismét teret ad az egyház szerepét, társadalmi helyét újra értelmező elképzeléseknek, éppen úgy, mint az állam-egyház viszony újra gondolásának. Ebbe a sorba illeszkedik a másodikként bemutatott autonómia-koncepció is.

A két tárgyalt autonómia javaslat összehasonlító értékelésére térve röviden úgy fogalmazhatunk, hogy mindkettő fő célja a katolikus egyház jogainak és érdekeinek – főként politikai és anyagi függetlenségének, valamint szervezeti állandóságának – megerősítése és védelme, a korszellem által kikövetelt korlátozottan „demokratikus” formák átvételével. Ebben a tekintetben párhuzamba állíthatók az autonómia-törekvések 1848-49-es megindulásának első mozzanatát jelentő – a püspökök által kezdeményezett és Danielik János nevével fémjelzett – konzervatív indíttatású, egyházi jogvédő célzatú elképzeléssel.

Fel kell tennünk a kérdést, mit is értenek a szerzők autonómián? Mindketten olyan önkormányzatot, amelybe a katolikus egyház ún. külső ügyeit kizárólag katolikusok intézik. Melyek ezek a külső ügyek? Azok, amelyek kapcsán eddig ki volt szolgáltatva a felekezetiileg semleges, sőt olykor kifejezetten ellenséges politikai hatalom befolyásának. Ezen elsődlegesen az egyházi iskolák működtetésének szabadságát, illetve az egyházi alapok szabad kezelésének a jogát kell értenünk.

Részletesebben szemügyre véve a fenti cikket szembetűnő, hogy a páter gyakorta említi az ún. felségjogokat, általánosabban értve a világi politikai befolyást, mint minden egyházon belüli probléma, illetve azzal szemben megnyilvánuló – alkalmasint szerinte is jogos – ellenszenv elsődleges forrását. Ezzel indokolja azt, hogy a korábbi felségjogokat a lehető leghamarabb az autonómia-szervezet hatáskörébe kellene vonni. Gondolunk itt elsődlegesen a kegyúri jog gyakorlására. Ezt tüntette fel ugyanis kizárólagos okaként annak, hogy nem mindig a legmegfelelőbb – egyházas szellemű – főpásztorok jutottak stallumokhoz. Ezen felül úgy látta, hogy nem maga az egyházi vagyon léte és nagysága váltott ki ellenérzést a hívek körében, hanem az, hogy azt az uralkodó a saját érdekeinek, és nem az egyház céljainak megfelelően használta.

A fentiek értelmezésekor szem előtt kell tartanunk azt is, hogy 1919. március elején, amikor a Zdravecz-cikk született, IV. Károly király lemondását követően (1918. november 13.) Magyarország államformája népköztársaság (1918. november 16-tól). Így egy már letűnő uralmi formát, illetve annak hatalom nélküli legfőbb képviselőjét teszi meg Zdravecz minden baj forrásának az egyházban. Ezen a ponton érdemes szóba hoznunk azt is, amit ő nem említett: az 1848-as áprilisi törvények értelmében (1848. III. tc.) az egyházi méltóságok kinevezéséhez is szükséges volt az országgyűlésnek felelős kormány mindenkorai Vallás és Közoktatásügyi miniszterének ellenjegyezése, azaz a királyi főkegyúri jog érvényesítése döntően a kormány kompetenciája volt. A kiegyezést követően a dualista monarchiában is ezt a gyakorlatot követték. Az egy-

⁴² Ennek tevékenységéről részletesen lásd: Fazekas Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” In: Múltból a jövőbe (Tanulmányok). Budapest, 1997. 63–101.

házi alapok kezelése feletti jogokat úgyszintén a király és a világi kormányzat együttesen gyakorolták, sőt a Tisza Kálmán vezette kormány idején, 1880-tól, egy királyi leirat értelmében a vallási és tanulmányi alapokat egy katolikus világi és egyházi előkelőségekből álló 15 tagú ellenőrző bizottság kezelte.⁴³

Mindezeket figyelembe véve nem alaptalanul gondolhatunk arra, hogy a felségjogok negatív említése nem csupán az uralkodó túlhatalmának bírálata, hanem egyben közvetett ítélet a dualizmus kor fő vonásaiban liberális parlamentarizmusa és politikai elitje felett is. Más szóval az autonómia ezen megfogalmazásában a katolikus egyháznak a világi politikai hatalommal – a konkrét pillanatban a demokratikus polgári állammal – szembeni önállósága kapott elsődlegesen hangsúlyt. Ezen felül az érvelés áttételesen eszközül szolgált ahhoz is, hogy az egyházon belüli és azzal szembeni kritikák alapját és okát a világi befolyásban találja meg, így lényegében azt sugallva, hogy az egyháznak – a teljes függetlenség elérésén felül – a lehető legnagyobb mértékig változatlanoknak kell maradnia.

Az ismeretlen ferences szerző az autonómia-igény felvetődésének történeti tárgyalása során említi többször is az ellenséges világi politikai befolyást. Ezért az egyház politikai hatalommal szembeni érdekeinek védelme szempontjából nem kielégítő főkegyúri jog gyakorlás helyett, inkább a hívek összességét képviselő autonómiában látja a katolikus érdekek védelmének valódi letéteményesét. Az egyházi vagyon kérdéséhez kapcsolódik a földreform egyházi birtokokra történő kiterjesztésének felvetése. Zadravecznek ezzel az elképzeléssel való őszinte azonosulását nem vitatjuk, de arra is rá kell mutatnunk, hogy az adott történelmi pillanatban nehezen lett volna elkerülhető e gondolat említése. Hisz az 1919. február 16-án megjelent a „földművelő nép földhöz juttatásáról” szóló XVIII. számú néptörvény.⁴⁴ Ennek értelmében megindult a földnélküli parasztok körében a földosztás⁴⁵ és Károlyi Mihály megkezdte a maga káli birtokának felparcellázást.⁴⁶ A földreform melletti zadravecki érveléséből az világlik ki, hogy azt elsődlegesen az egyházi vagyon világiasítástól való megóvásának eszközeként tekinti. Erre mutat az is, hogy mértéke és mikéntje nem kerül szóba a tervezetben. További árulkodó momentum, hogy a földreform melletti érvelés során Zadravecz az egyházi vagyon tulajdonjogának megítélésében, szemben a reformkori polgárosuló nemesi elit liberális felfogásával, visszatér a korábbi konzervatív egyházi állásponthez. Ennek értelmében az egyházi vagyonszerzés és bírás tekintetében a nemesi birtokkal teljesen megegyező jogi természetű magántulajdon volt a feudalizmusban, és teljes értékű polgári magántulajdon maradt az új viszonyok között is. A liberális felfogás elviekben nem változott: a deszakralizált államban az azonos nézetet vallók magánegyesületeként értelmezett egyházak tisztségviselői az általuk betöltött funkciók állami kézbe vétele után tovább már nem jogosultak a fizetségként korábban kapott vagyon használatára. Ennek értelmében az egyház vagyona valójában soha nem is volt az övé, a tulajdonos

⁴³ Erről részletesebben: Csorba László: A vallásalap „jogi természete”. Budapest, 1999. 171–177.

⁴⁴ Ennek értelmében a nagybirtokok 500 holdon felüli részét – kártalanítás ellenében – kisajátítják és azt 5–20 holdas kisbirtokok, illetve 200 holdig terjedő középbirtokok létesítésére adják.

⁴⁵ Például Gödöllőn és Kerepesen 1919. február 20-án.

⁴⁶ 1919. február 23.

végig az állam maradt. A Zadravecz által használt megközelítés felelevenítésével lehetővé vált, hogy az elkerülhetetlennek látszó földreformba való bekapcsolódást az egyház részéről áldozatvállalásként mutassa be. Ez a gesztus pedig – az adott történelmi helyzetben erősen érzékelhető szándékot – a teljes egyházi vagyona kiterjedő világiasítást lett volna hivatott kivédeni. Hisz az egyháznak szabad működéséhez mindig lesz és kell is, hogy legyen valamilyen vagyona. Ezt pedig a világi hatalom befolyásától függetlenül a felállítandó autonómia-szervezet által kell kezelni. Ennek mikéntjéről azonban a szerző nem tesz említést.

Az autonómia létrehozásának fontos okaként említi az ismeretlen szerző is az egyház vagyonának megóvását. Miközben, figyelemre méltó módon, a földreformról, a forradalmak elmúltával, már nem tesz említést. Szavaiból kitűnik, hogy nézete szerint az egyházi javadalmak birtokai és az alapok vagyona nem az államtól származik, hanem a magyar uralkodóktól, mint magánföldesuraktól nyerték azokat, privát tulajdonként. Zadravecz írásához hasonlóan, az 1920-ban keletkezett szövegben is kitapintható konzervatív, egyházas megközelítés felelevenítésével lehetővé vált, hogy – a megelőző időszakban meglehetősen támadott – egyházi vagyon világiasítását ki lehessen védeni. Hisz a korábban államilag kezelt vagyonrészek egy, az államtól teljesen független magán szervezet felügyelete alá kerülve már nem tekinthetők közvagyonnak.

A kezelési jognak az autonómia hatáskörébe vonása ugyanakkor megerősítheti a hívek bizalmát és tenni akarását az egyházban. Arról, hogy az említett vagyont az autonómia milyen formában kezelje, nem esik szó. Egy egyházi autonómia-koncepció értékelésekor igen fontos a világiaknak adandó hatáskör vizsgálata. Itt, bár nem tisztázott formában, jelen van a világi hívek befolyására irányuló törekvés. Az autonómia-szervezet ugyanis az egyház külső ügyeiben viszonylag tág mozgástérrel rendelkezik. Ennek a befolyásnak a valós értékét feltétlenül elbizonytalanítja, hogy a Zadravecz által vázolt autonómia-szervezetben a világiak és egyháziak aránya, viszonya és súlya nem kerül szóba.

Az utóbb született írás még hangsúlyosabban hívja fel a figyelmet arra, hogy a világi híveknek adandó befolyás egyházuk mindennapi életére szükségszerű a forradalmak – különösen a kommunista diktatúra – traumája után, ahhoz, hogy az egyház társadalmi és politikai helyzete megerősödjön. Az autonómia-szervezet ugyanis az egyház külső ügyeiben itt is komolynak tűnő hatáskörrel bírna. A világiak és egyháziak arányáról, viszonyáról és súlyáról ebben az írásban sem olvashatunk. Csak egyetlen meglehetősen árulkodó gondolat utal az autonómia – szervezet hatáskörének határaira. E szerint a hívők önkormányzatot az egyházi előjárók és szabályok által megengedett határokon belül hozhatnák létre. Az itt meghozott határozatok pedig csak saját magukra lennének érvényesek.

Eltérően az autonómia-igény bizonyos korábbi, főként 1867–71 közötti, liberális demokrata megfogalmazásaitól hiányzik az egyház belső viszonyainak bárminemű megváltoztatására vonatkozó szándék. E tekintetben azt is mondhatjuk, hogy az autonómiának a zadraveczy felvetése arra irányult, hogy korlátozza, illetve mederben tartsa az egyház belső felépítésére és az egyházfegyelem lazítására irányuló alsópapi törekvéseket.

A belső ügyekben – a szervezeti, egyházfegyelmi, vagy liturgikus kérdésekben – a később született elképzelés sem kívánja szerephez juttatni az önkormányzatot. Az sem teljesen világos, hogy – miközben országos vonatkozású ügyekben venné át az

autonómia-szervezet a világi állam egyes korábbi hatásköreit – hogyan épülne ki az ehhez szükséges országos szervezet, annak milyen szintjei lennének, és azok milyen kapcsolatban állnának egymással. Véleményünk szerint találóan fejezi ki mindkét, valamelyest „szükségből erényt kovácsoló”, a gyakorlati megvalósítás oldaláról nézve pedig meglehetősen kidolgozatlan autonómia-elképzelésnek az aktuális célját a szegedi ferences rendház korabeli krónikása, amikor – konkrétan a Zadavec írás kapcsán – megjegyezte, hogy a katolikus érdekeket kívánta felszínen tartani és „a forradalom mindent (főleg a közeli időben a szentélyt is!) megrázó orkánján keresztül kalauzolni a lelkeket.”⁴⁷

Különösen megalapozottnak tűnnek ezek a szavak a Zadavec-féle koncepció kapcsán, a csupán néhány héttel később elhangzott prédikációk tükrében. Az 1919-es proletárdiktatúra alatt meggyengült a hagyományos dualista gyökerű vezetőréteg. Ez ad lehetőséget arra, hogy felmerüljön nemzeti szellemben egy hagyományait őrző, ugyanakkor új szellemű – nem a szabadelvű politikai tradíciókra épülő – Magyarország megteremtésére irányuló törekvés. Ennek eszköze az, hogy a munkásság, a polgárság és a parasztság összefonódva leváltja a XIX. század második felében hatalmat gyakorló politikai elitet, a nemzeti szellemű középosztály vezetésével. Ennek az átalakulási elképzelésnek az ideológiai alapját képi a Zadavec által vázolt világ – ember és társadalomkép értékrendje. Ez tekinthető a később „szegedi gondolatnak” nevezett keresztény-nemzeti program egyik lehetséges korai megfogalmazásának. Több ponton, alkalmasint *expresis verbis* is, ezt a szellemiséget viszi tovább az 1920-ban megjelent könyvecske.

Zárszóként megjegyezzük, hogy utóbb részeredményként létrejött az egyházközség, a katolikus autonómia alapsejtje. Hozzá kell azonban tenni, hogy a Horthy-rendszer stabilizációját követően, a keresztény-nemzeti Magyarországon, már nem mutatkozott meg az autonómia teljes körű kiépítésének igénye, mert a katolikus egyház kellőképpen biztosítva látta érdekeinek védelmét a fenn álló politikai keretek között.

⁴⁷ HD. I. kötet 1820–1920. 1919. március. 3. 704.